

טוביה פרשל

רבי שלום שכנא מלובלין

"רבי יעקב פולק הוא הרב הגדול אשר שמעו יצא מסוף העולם ועד סופו" כתב ר' דוד גאנז בספרו "צמח דוד".

בלשון דומה הוא הזכיר את רבי שלום שכנא: "הוא הרב הגדול, ראש גולת אריאל, מופלג על כל אנשי דורו, ושמעו יצא ממזרח שמש עד מבואו".

שניהם, הרב והתלמיד, היו מאבות התורה שבפולין. בתודעת העם נקשרו יחד. היו מספרים, כי הם היו אחים¹. אחרים אמרו: לא כן. בני שורש-נשמה אחד היו². עשרות בשנים שימש רבי שלום שכנא בקודש בלובלין והרביץ בה תורה. מסורת היתה בעיר, כי הוא אסר שיאמרו אחרי מותו שאינו עוד רבה של לובלין. נראה שלכך תיקנו כי הנבחר לרב העיר, עליו לעלות אל קברו כדי ליטול ממנו רשות³.

גם לאחר שלובלין היתה למגדל-עוז של החסידות, לא זזו האהבה אליו והמורא מפניו ממקומם. אפשר עוד גדלו. "הרבי מלובלין" היה שולח כל מי שהיה שרוי בצער להשתטח על קברו. הוא היה אומר: כל גדולי הדור שנקברו כאן הם כבר בארץ ישראל, רבי שלום שכנא לבדו נשאר כאן, כדי להגן על העיר⁴.

רבי מאיר שפירא זצ"ל, מייסדה וראשה של "ישיבת חכמי לובלין" שביקש להחזיר לעיר את תפארתה מקדם, ביום ער"ח כסלו, יום השנה של פטירתו של ר' שלום שכנא, היה עולה על קברו עם תלמידיו, היה מתייחד הרבה זמן ליד המצבה ומתפלל להצלחת הלימודים בישיבה⁵. דמותו של ר' שלום שכנא, שהיה נערץ על יהדות פולין, לוטה במסתורין. חיבורים

1. יוסף כהן צדק "דור ישרים" הגורן, ספר ראשון, ברדישוב תרנ"ח, עמ' 6.
2. ר' צבי יחזקאל מיכלזאהן בקונטרס "תפארת צבי" בתוך הספר "עטרת צבי" לר' צבי הירש חריף (ביאלה), פיטרקוב תרס"ח, דף ה'.
3. "תפארת צבי" הנ"ל; "רבי מאיר שפירא, במשנה, באומר ובמעש", בעריכת א. סורסקי, תשכ"ז, כרך ב', עמ' 161 – 162.
4. "תפארת צבי" הנ"ל. עוד מסופר שם כי ר' שלום שכנא כרך את אנשי לובלין שלא תהיה אצלם שריפה. ואם יש שריפה הם הולכים אל קברו. ב"לקורות היהודים בלובלין" מאת ש.ב. ניסנבוים, עמ' 19, מסופר כי ר' שלום שכנא ציווה לפני מותו שיקברו אצלו רופא ידוע (עי' שם גם עמ' 138), וראה ב"שרי המאה" להרי"ל מימון, ח"ד, מהדורה ב', תשי"א, עמ' 89, 91 – 92.
5. הרב ש.ת. דובינשטיין ב"ספר תורתו של רבי מאיר", ירושלים-ברוקלין, אייר תשי"ט, עמ' 17. הוא מוסיף

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

רבי שלום שכנא מלובלין

[תרפג]

לא השאיר. רק מעט ידוע על חייו. אמרתי ללקט את המובא ומסופר עליו ולקבץ את שרידי תורתו.

יוסף (יוסקא), אביו של ר' שכנא⁶, היה חוכר מסי המלך ומעשירי יהודי פולין. בשנים האחרונות של חייו התיישב בלובלין. שכנא, שנקרא על שם אבי-אביו היה עדיין ילד, כאשר מת עליו אביו בשנת רס"ח⁷. באחד משני הפסקים על סבלונות ששרדו ממנו, הוא מספר כי בנעוריו למד בפוזן: "ואני בימי חרפי כשהייתי שואב מים ממעיני הישועה בק' פוזנא"⁸. מפוזן יצא לקראקא לשמש את רבי יעקב פולק, גדול הדור.

בשנת רפ"ב בערך עזב רבי יעקב פולק את פולין ויצא לדרכו לארץ ישראל⁹. אפשר שר' שלום שכנא נשאר אצל רבו עד אז, אך יתכן גם שעוד מקודם חזר ללובלין, בה ישבו בני משפחתו ופתח בה ישיבה¹⁰. בשנת רצ"ב בערך נתמנה לרבה של לובלין. כאותו זמן מתה אמו גולדא, שאחרי פטירת בעלה ניהלה את עסקיו, ור' שלום שכנא, אחיו פסח ואחיותיהם התחלקו בירושה¹¹.

זמן קצר לאחר שנתמנה כרבה של לובלין היתרה באנשי גלילו להזהר בתשלום סבלונות למשורכות כדי שלא יסתכבו בקידושין מספק. וכך הוא כותב באחד מן הפסקים הנ"ל: "...וגם בגליל שאני משועבד להם זמן מה נתתי להכריז קרוב לחצי שנה שיוהרו בסבלונות, ואם לא יפטרו בגט כשר, וכמה חיתונים שרצו לחזור בהם ומתוך כך שבו לאהליהם לשלום". באותה תקופה כתב שני פסקים בענין סבלונות. היה מעשה במורביה במשורכים, שאחד משני הצדדים — צד הכלה — ביקש לחזור בו והצד שכנגד טען כי הבת כבר מקודשת, מפני שהמעות שנמסרו לה לשם קידושין ניתנו. פסק ר' שלום שכנא, כי חוששין לסבלונות ולנערה דין ארוסה. "לפיכך אני החתום מתחת שולי היריעה גוזר בקשת הנחושה על כל צורב ורב שלא יכניס אותה לאחר לחופה בלי גט כשר כתיקון חכמי דת תורתנו הקדושה וכל צורב או רב שיעבור על גזירתי יהא מוחרם ומשומת בעוה"ו ובעוה"ב, לא יהא לו ער בחכמה ולא עונה בתלמידים ויהי מופרש ומובדל מכל עדת ישראל...".

כעבור זמן היה מעשה כזה בקראקא ב"כמר משה בן השר הרופא מומחה כמר שמואל לועזי יזי"א [יראה זרע, יאריך ימים, אמן] שקידש מרת בריינדיל בת מנחם המכונה הענדיל

שם עוד: "מובן שבאותה הזדמנות לא דילג גם על קבר המהרש"ל וגם שם האריך להתפלל לטובת הישיבה". ועיין עוד שם בנוגע לר' שלום שכנא והרש"ל.

6. בכל המאמר כתבנו את השם שכנא. רק בהבאות מן המקורות בהם כתוב שכנו נשמד כתוב זה. על האופן בו חתם הגאון עצמו את שמו עיין "ברכת המים" לר' מיכל ר' יוזפס (ירושלים תשמ"ג) עמ' רמה: "טיב גיטין" לר' א.ז. מרגליות, ווארשה תרס"ד, חלק א, עמ' 95, ו"מעלת היוחסין" לנ"ל עמ' ג.

7. מאיר בלבן "די יודנשטאדט פון לובלין", גרמנית, ברלין 1919, עמ' 15 — 16.

8. על הפסקים ראה להלן. ר' שלום שכנא כותב, כי המעשה בפוזן, אותו הוא מזכיר, היה לפני "עשרים שנה או מעט". אם נוכיח, כי הפסק הזה נכתב בשנת רצ"ג בערך, נמצא כי ר' שלום שכנא למד בפוזן בשנת רע"ג או רע"ד. לפי זה נולד מסביב לשנת ד'ס (1500). יתכן שבפוזן למד אצל הרב ר' מנדל וורניק (פרנק), אותו הוא מזכיר בפסק זה.

9. פ.ה. וועטשטיין, "לקורות היהודים בפולין וביחוד בקראקא", קראקא, תרע"ח, עמ' 72.

10. על מצבת ר' שלום שכנא כתוב, כי תפס ישיבה ארבעים שנה. לפי זה פתח את ישיבתו בשנת דע"ח — רע"ט והוא אז בן י"ט בערך. אולי היה אז צעיר מדי להיות ראש ישיבה. אם נאמר שפתח את ישיבתו בשנת רפ"ב בערך, נמצא ששימש ראש ישיבה כ-37 שנה, ובמצבה נקטו מספר עגול.

11. בלבן בספרו הנ"ל עמ' 14 — 15.

מקראקא" ופסק הגאון כפי שפסק במעשה הראשון: "לכן אני אומר שכל ישראל ומי שיכונה בשם ישראל הקרב אל הארוסה בריינדיל הנ"ל בלי גט כשר זולת הארוס כמר משה בכמה"ר שמואל יצ"ו יומת או ירה או סקול יסקל סקילה מדרבנן כדין בא על ארוסת חברו, מוכה באבני ברד אבני אלגביש... והרב או צורב שיהא לו עסק בקידושין ארוסה הנזכרת יהא נידון כזקן ממרא ויה' נידון בסקילה ויהיה בשמתא ובנדוי ולא יהא לו ער ועונה בחכמה ובתלמוד, ואם כהן הוא לא יהא לו בן מגיש מנחה..."

אבי החתן השר הרופא המומחה כמר שמואל לועז"י היה רופא החצר של המלכה בונה, אשת המלך זיגמונט הראשון¹². שני הפסקים הנ"ל נדפסו בקראקא¹³ ואפשר שהביאם לדפוס הרופא הנזכר, אשר אחד הפסקים היה לטובת בנו והוא היה מעוניין לעשות לו פומבי. דבר זה מסתבר מתוך השער בו מודגש, כי הקידושין של כמר משה בן השר שמואל לועז"י שקידש את מרת בריינדיל הם "קידושין גמורין ושכל בני ישראל יהיו מוזהרים בה כי היא אשת איש של כמר משה הנ"ל. ומי שרוצה לראות כתיבת יד וחימתו של הגאון יבוא וילך אל כמר משה הנ"ל..."

מן העובדה ששני הפסקים מתייחסים למעשים שהתרחשו מחוץ לגליל לובלין — האחד במורביה, והאחר בקראקא — מן הלשון התקיפה בה השתמש הגאון ומן התוארים הניתנים לו בשער ה"פסקים": "האחד המיוחד בתוך עדת יעקב, ההולך ונושא דגל מחנה ישראל, הגאון ראש גלותנו, הנר המערבי המשמש כיום ובלילה...", הננו למדים כמה גדולות היו כבר אז יוקרתו וסמכותו של ר' שלום שכנא, לא רק בגליל לובלין ולא רק בפולין, אלא גם מעבר להם.

ה"פסקים" נדפסו על ידי יהניס העליץ, אחד משלושת האחים בני חיים העליץ, אשר יסדו את הדפוס העברי הראשון בפולין. מן השם יהניס העליץ שבשער ה"פסקים" מוכח, כי הם נדפסו אחרי שהאחים השתמדו. יהודים החרימו את בית דפוס המשומדים¹⁴, ועל כן יש לתמוה כיצד מסרו לו — אשר היה אמנם אז בית הדפוס העברי היחידי במדינה — ה"פסקים" להדפסה.

חומרותיו של ר' שלום שכנא בדיני סבלונות לא נתקבלו בעולם הרבנות. ר' שמואל הלוי, חכם מיוצאי ספרד שישב בקושטא, כתב תשובה בה השיג באופן חריף על ר' שלום שכנא¹⁵. "כל חכמי תוגרמא חלקו עליו על דבריו", כתב הרמ"א בתשובה (תשובות הרמ"א סי' ל') זמן

12. ראה עליו פ.ה. וועטשטיין "לתולדות ישראל וחכמיו בפולין", האשכול, כרך ו, 1909, עמ' 222 — 223.

13. חסרה שנת הדפוס, אולם זה היה לפני שנת ש'. שרר רק טופס אחד שנמצא בספריה הבריטית בלונדון. הפסקים נדפסו שוב מכת"ב ב"חידושי הרא"ה" לקידושין (הוסיאטין תרס"ד). חלק קטן של פסק אחד פורסם מכ"י הרב יל. פישמן ב"סיני", פרק ד', עמ' רי"ח — ר"כ. (ראה "פליטת סופרים" עם "שפה לנאמנים" שפירסם יצחק רפאל ב"ארשת" א' תשי"ט מעמ' 327). א. זיו הישווה את דפוס קראקא עם הפסקים שנדפסו בחידושי הרא"ה. עיין דבריו במהדורתו של שו"ת הרמ"א, ירושלים תשל"א, עמ' ק"ע בהערות. פקסימילה של שער ה"פסקים", דפוס קראקא, פורסם על ידי א.מ. הברמן במאמרו "המדפיסים בני חיים העליץ". קרית ספר, כרך 33.

14. עיין מ. בלבן "די עלטסטע יודישע דרוקעריי אין קראקע" ב"ידן אין פולין", וילנה 1930, עמ' 183 — 195.

15. נתפרסמה מכתב-יד על ידי הרב שמחה אסף, סיני, כרך ד, עמ' תקל"ב — תק"ן. לפי א.ח. פריימן בספרו "סדר קידושין ונישואין אחרי חתימת התלמוד", מוסד הרב קוק, תש"ה, עמ' קנ"ד, היו הרומניוטים חוששין לקידושין מחמת סבלונות וגולי ספרד שהחישבו ביניהם החזיקו במנהגי אבותיהם שלא היו חוששין לסבלונות. והיו התרוצצויות בין הקהילות. זהו כנראה הרקע לתגובתו החריפה של החכם הספרדי. דברי הרמ"א המובאים בסמוך "כל חכמי תוגרמא חלקו עליו על דבריו" מתייחסים בודאי לחכמי הספרדים במדינה זו.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרפה

רבי שלום שכנא מלובלין

קצר אחרי מות רבו. אך לא רק רחוקים, גם קרובים — תלמידיו ותלמידי תלמידיו של ר' שלום שכנא הסתייגו מפסקיו הנ"ל.

הרמ"א בתשובה הנ"ל כותב: "ואף על פי שהרב הגדול מורי הגאון מוהר"ר שכנא זקצ"ל החמיר מאד בענין נתינה בשתיקה, ורצה להראות מתוך פלפולו הגדול ופירש שהיא דפ"ק דקידושין דהיה מדבר עמה על עסקי גיטה וקידושה וכו', שהיה מדבר עמה על שניהן ביחד ולכן צריכים שפירש, אבל בקידושין גרידא חיישין, כמו שהאריך בפסקו הנמצא לרבים. מ"מ הלא כל הפוסקים, ראשונים ואחרונים, לא ס"ל כוותיה..." ועוד שם: "וראיתי הגאון מורי זקצ"ל הנ"ל שהחמיר ביותר בענייני סבלונות אפילו באתרא דכולי עלמא מסבלי והדר מקדשי, ורצה להוכיח עוד מכוח פלפול דאפילו למאן דלא חייש לסבלונות היינו דוקא כששולח על ידו שליח, אבל אי מסבלי על ידי עצמו לכ"ע חוששין לסבלונות. והביא ראיות הרבה להחזיק דעתו מתוך פלפולו. הנה אומר הרשב"א והר"ן לא ס"ל האי חילוק כלל..."¹⁶ הרב בנימין אהרן סלניק, תלמיד הרמ"א והמהרש"ל כותב בתשובותיו (שו"ת "משאת בנימין" סי' ט"ז): "וראיתי להרב הגדול הגאון מהר"ר שכנא ז"ל שכתב בתשובה אחת והפליג מאד להחמיר בכה"ג, ולא מלאני לבי להביא דבריו בתוך דברינו זה בהיות כי הרב הנזכר עם שהיה חכם גדול ומופלג מאד סמך עצמו על גדולתו ורוחו לבכר ובחר לו לעצמו ביאור חדש בפירוש הסוגיא במסכת קידושין ומתוך פירושו יצא לו הדין לחומרא, ואנו אין לנו עסק בפירושים חדשים רק אנו סומכין עצמנו על פירש"י ובעלי התוספות ושאר המחברים הראשונים אשר היו לפנינו ומימיהם אנו שותים, לא נסור ימין ושמאל מכל הדברים ופירושים אשר העמידו לפנינו, וכל רבותי ושאר גדולי הדור היו כולם תלמידי הגאון הנזכר ואעפ"כ לא חשו לדבריו"¹⁷.

ב'23 באפריל 1540 (ט"ז אייר שנת ש') הודיע המלך זיגמונט הראשון לווייוודה של לובלין כי נתקבלה אצלו תלונה מאת קהילות היהודים בקראקא, פוזנ ולובוב כי "אחד רב שכנא בעיר לובלין" מעורר ביניהם, בירידים בלובלין, מריבות ומהומות, מפריע להם במחיתם ובעסקיהם ונוגש אותם ב"חרמות בלתי־רגילים ומנהגים מנוגדים לדתם — למרבה הפסדם וחרפתם". המלך ציווה על הווייוודה לאסור "על אותו רב שכנא" לעורר מריבות ולהכביד על היהודים ואסור לו להטיל חרמות, הן בפומבי והן בסתר. על יהודים שהם נתיני המלך, אלא בהסכמת שני מנהיגים מקראקא, שנים מפוזן ושנים מלובוב"¹⁸.

כעבור שנה וחצי (בדצמבר 1541) נתמנו ר' שלום שכנא וד"ר משה פישל, מי שהיה רבה של קראקא, לרבנים כוללים של פולין קטן. תחום שיפוטם כלל את הווייוודות קראקא, צוזמיר, רוסא [הכוונה לאזור לובוב], פודוליה, לובלין, בלז וחלמא. רבי שלום שכנא היה ממונה על שלושה רבעים של השטח הזה, והרופא ד"ר משה פישל על השאר. הרבנים הכוללים היו זכאים לגור בכל מקום בתחום שיפוטם. מוסמכים היו להעניש ולהחרים על עבירות על הדת ולאשר את הרבנים שנבחרו על ידי הקהילות, ורק רבנים שאושרו על ידיהם

16. ועיין ד"מ טור אבן העזר סימן מ"ה, אות ח'; מפה, שולחן ערוך אבן העזר, סימן מה, סעיף א; "בית שמואל" שם אות י"ד ו"חלקת מחוקק" אות י"א.

17. עיין "קריה נאמנה" לרש"י פין, ווילנא תרע"ה, עמ' 56 ובהערות ר' מתת' שטראשון "רחובות קריה" שם עמ' 296. ועיין עוד להלן הערה 35.

18. ראה "פנקס ועד ארבע ארצות", נערך בידי י. היילפרין, ירושלים, תש"ה, עמ' י"ט, התעודה נתפרסמה לראשונה בפולין בשנת 1932 על ידי ד"ר יצחק לוין.

היו רשאים לסדר נישואין וגירושין. אי־אפשר היה להעמידם בדין. הם היו אחראים בפני המלך בלבד¹⁹.

יתכן שהמנוי לרב כולל לא היה ללא קשר לתלונה שהוגשה נגד ר' שלום שכנא. נראה שהוויוודיה של לובלין הודיע למלך מי זה "אחד רב שכנא בעיר לובלין" ושיבת אותו. רב רבנן הוא. גדולה השפעתו על בני עדתו. ולא עוד. הוא כנס של חוכר המסים יוסקא ורעיתו גולדא אשר ידועים היו למלך. יחוס זה היה מעלה יתירה למועמד למשרת רב הכולל שמתפקידו היה להשגיח על החלוקה והגבייה המתוקנת של מסי היהודים.

רבי שלום שכנא היו לו עסקי כספים²⁰. נראה כי היה איש עשיר והקציב מכספו להחזקת ישיבתו. על מצבתו חרתו: "ממונו לד' פיזור" ותפס ישיבה "באהבה בלי דורון", כלומר ללא קבלת שכר ומתנות²¹. רבים נהרו לישיבתו. "כל גדולי הארץ הזאת הם תלמידיו" כתב הרמ"א (בהגהותיו בספר "יוחסין"), שהיה תלמידו הנודע ביותר. ר' שלום שכנא נתן לו את כתו גולדא לאשה. בזמן שלמד הרמ"א בלובלין למד שם גם ר' חיים ב"ר בצלאל, אחיו של המהר"ל מפראג שהיה רבה של פרידברג ומחברם של כמה ספרים, בתוכם "זכוח מים חיים", שהוא השגות על "תורת חטאת" של הרמ"א²².

יודעים אנו רק מעט על סדר הלימודים בישיבה ועל דרכי לימודו של ר' שלום שכנא. מלבד שיעורים בגמרא למד עם תלמידיו את הרא"ש ואת ספר "איסור והיתר" לר' יצחק מדורא. מפסקיו נראה כי היה נוטה לפלפול, אך אין מגמה זו ניכרת בהגהותיו בש"ס ובפירושו הספורים ששרדו ממנו²³.

מלבד שני הפסקים בענייני סבלונות לא נשתמרו שום תשובות של רבי שלום שכנא, ברם מתוך הכתבים של בני דורו והדור שאחריהם נוכל ללמוד קצת על מעשי בית דינו. בשו"ת הרמ"א (סימן מה, ועיין שם גם סימן מד) מסופר על ר' שלום שכנא שדן אשה למלקות על שפגעה בדברים בחברתה. כתשובתו מנמק הרמ"א את פסק דינו של הגאון²⁴.

19. בלבן בספרו הגרמני הנ"ל עמ' 14, 18. לפיוועטשטיין, אשכול, כרך ו', 1909, עמ' 215. לא האריך ר' משה פישל להחזיק במשרה זו. הוא נהרג על קידוש השם לכל המאוחר כשנה אחרי התמנותו.

20. בלבן בספרו הגרמני הנ"ל, עמ' 104.

21. השווה המסופר על ידי ר' נתן נטע הנובר ב"יוון מצולה" על מעמד ראשי הישיבה בימיו, ועל המשכורות והמתנות שקיבלו.

22. "ולהיות כי מדינת פולין היא ארץ מולדתי ונתגדלתי שם בין ברכי עיקרי ראשי הישיבה שהיו אז באותה המדינה ובפרט בישיבת הגאון המופלא מוהר"ר שכנא ז"ל למדתי בזמן שלמד בו ג"כ הרב המחבר [הרמ"א] — דברי ר' חיים ב"ר בצלאל בהקדמתו לספר "זכוח מים חיים". וראה עוד להלן במאמרנו קטע אחר מן ההקדמה, וגם שם הוא אמר כי למד יחד עם הרמ"א.

23. על לימוד הרא"ש בישיבת ר' שלום שכנא עיין ב"דרכי משה", טור. אורח חיים סימן ק"ב, אות א' (ראה להלן ב"ליקוט שרידי תורתו" במדור "דינים ופסקים") על לימוד ספר "איסור והיתר" לר' יצחק מדורא. הוא "שערי דורא" עיין בהקדמה הנ"ל של ר' חיים ב"ר בצלאל (הדברים מובאים להלן במאמרנו) ועי' ח. טשרנוביץ, "תולדות הפוסקים", חלק ג, עמ' 39 וצ"ע.

ריוני ר' שלום שכנא בענייני סבלונות מתוארים על ידי ר' שלום שכנא עצמו או על ידי ידידיו בשער ה"פסקים" כ"פלפול גדול". וכך קורא להם גם הרמ"א בתשובותיו, סימן ל' — ראה המובאות למעלה. המהר"ם מלובלין כותב על ר' שכנא בענין זה "והאריך לפלפל בשיטת ההלכה" (שו"ת מהר"ם לובלין סימן פ"ב). ר' נפתלי המכונה הירץ מבריסק — ראה להלן — כותב (שו"ת הרמ"א סי' י"ד) בנוגע לפסק אחד של ר' שכנא, שלא נשתמר בירונו, "אשר פסק הגאון מהר"ר שכנא מתוך פלפולו". וראה להלן ב"ליקוט שרידי תורתו".

24. הרמ"א מסביר כי הגאון רן את האשה לעונש הנ"ל משום שביישה את חברתה, ולא משום הוצאת שם רע. ועיין ש. אסף "העונשין אחרי חתימת התלמוד", עמ' 38.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

רבי שלום שכנא מלובלין

[תרפז]

על עונש קשה שהטיל ר' שלום שכנא על רשע, מספר המהר"ם מלובלין באחת מתשובותיו (סימן קלח): "זכורני בימי חרפי שאירע בימי הגאון מהר"ר שכנא ז"ל שהיה בימיו ג"כ איש בליעל ורוע מעללים והתיר הגאון לנקר את עיניו ולחתוך את לשונו..."²⁵ נידוי שנידה ר' שלום שכנא מורה הוראה בפראג הקים נגדו את חכמי איטליה ובראשם את המהר"ם מפדובה.

בשנת ש"י נידה את הרב מן, ר"מ בפראג, על שעירער על גט שסודר בעירו שלא בפניו ובכך עבר על חרם דרבנו חם שלא להוציא לעז על גיטין. רבי מאיר מפדובה יצא לעזרתו של המנוחה. מחרימים מי שהיה נוכח בשעת נתינת הגט ושחק ולאחר מכן מוציא עליו לעז בדברים בלתי-ברורים — טען המהר"ם מפדובה — אבל אין מנדים מורה צדק שמוצא פגם בגט שסודר שלא בפניו והוא דורש לברך את כשרותו. כותב ר' מאיר: "לכן כל אשר יאמר על שארי האלוף מהר"ר מן יצ"ו הנ"ל שמעל בחרם הוא בכלל המנדה חברו שלא כדין שהוא בעצמו בנידוי... ובלי ספק לא סיימוהו קמיה מהר"ר שכנא הנ"ל ולא ידע גופא דעובדא היכי הוה, דאילו ידע לא היה בעוכריו. ולדעתי כאשר ישמע דברי האמת כמוני יבטל הנדוי גם הוא" (שו"ת הרמ"א סי' נה)²⁶. גדולים אחרים מאיטליה לא רק שהצהירו כי הרב מן לא נכזה בגחלתו של רבנו חם, אלא הטילו פגם בגט עליו עירער (שו"ת הנ"ל סימנים נו — נט; שו"ת "נחלת שבעה", סימן מה, אות נט).

זמנשה בפראג שהאשים בעל את אשתו בבגידה והביא עדי כיעור. דיני קראקא — ר' משה סג"ל איש לנדא, ר' יוסף כ"ץ והרמ"א — ישבו בדין בחודש סיון שנת ש"ח ומצאו שאין ממש בטענות הבעל ובערויות. הצטרפו לפסק דינם ר' יצחק ב"ר בצלאל מלודמיר. הרש"ל וגדולים אחרים (שו"ת הרמ"א סימנים יב — טז). ר' קלמן וורמיישא כותב בפסקו (סימן ט"ו) כי על פסק הדין של דיני קראקא סמכו ידיהם "יתר חכמי הגלילות הנמצאים תוך המלכות הלז" — אבל נראה שגדול אחד פסק אחרת, והוא ר' שלום שכנא. פסק הדין של ר' שלום שכנא לא נשתמר, אבל דברים ממנו מובאים בתשובתו של הרב ר' נפתלי המכונה הירץ מק"ק בריסק דליטא (שם סימן י"ד), שהוא עצמו תמך בדעתם של דיני קראקא. מתשובתו של ר' נפתלי מתברר כי ר' שלום שכנא דעה אחרת היתה עמו. על היתר שהוציא ר' שלום שכנא לאיש לשאת אשה על אשתו שומעים אנו מר' יואל סירקש בעל הב"ח (טור אבן העזר, סימן קי"ט, ד"ה "וכתב הרמב"ם"): "אכן קיבלתי על שם הרב מהור"ר שכנא ז"ל שהתיר לישא אחרת [למי שאשתו נשתתית ואינו יכול לגרש אותה] הלכה למעשה בדמקום מצות פריה ורביה לא תיקן ר"ג [רבנו גרשם] כל עיקר". אי-אפשר לדעת אך הוא אותו המקרה עליו מספר מהרש"ל בתשובותיו (סימן ס"ה) וב"ים של שלמה" (יבמות, פרק י"ד, סימן ג): מעשה בצורב באיטליה שנשתתית אשתו. הוא בא לפולין ללמוד וכאן שידכו לו אשה, אך אביה וקרובותיה דרשו שיביא היתר כי רשאי הוא

25. המהר"ם מלובלין מוסיף שם: "ואחר שעשו לו כל אלה המיר דתו ונשא עכו"ם והוליד בנים זרים והיה הוא וזרעו המרעים כל ימיהם לרצועת מדרות לישראל". והשווה "ים של שלמה", יבמות, פרק י"ז, סימן כ': "...וכן ראיתי בימי שתקלה גדולה בא' לישראל ממעשה כזה שנקרו עיניו וחתכו לשונו שיצא אחר כך מן הכלל, מבוכה גדולה בישראל לולי רוב רחמיו וחסדיו שנתן לנו יתברך חנינה". הן המהרש"ל והן מהר"ם מלובלין מזהירים מפני עונש כזה, שיש לחשוש פן יצא הנענש מכלל ישראל ויתעלל ויתנקם ביהודים. מוטב במקרים כאלה לאבד הרע לגמרי.

26. המהר"ם מפדובה עצמו הכשיר הגט בדיעבד: "וכבר הגיעו הדברים לקצת מחנות של ישראל אשר שם אלופי התורה והורו מקצתם להתירה, ובראשם הזקן מהר"ר שלמה מעיר ברזל ומהר"ר שכנא מארץ פולין וגם אנוכי כבר הוריתי בו להתיר בדיעבד. ובדאי אם היו המגרש והמתגרשת לפנינו והיה נקל להשיג שיתנו גט אחר הייתי נותן גט וכו'".

לשאת אשה על אשתו. "וביקש לפני ולפני שאר רבותינו... ולא ניאיתי להסכים עמהם ומ"מ לא חלקתי עליהם" כי לא היה בידי עזר לקפח אותם בהלכה כי כל ראייתם שרבנו גרשם מאור הגולה לא תיקן לבטל פריה ורביה והתירו לו שיתן גט וימסור ליד אחד באם תתפקח שתקבל גיטה וכתובתה". המהרש"ל מוסיף כי לאחר שנים שכאשר חיפש בספרים מצא "שכבר אסרו הגדולים הלכה למעשה"²⁷.

בין תקנות ק"ק קראקא משנת שנה"ה מובא סעיף זה: והמקדש או המוציא קול לעז של קידושין על בתולה או אלמנה או גרושה ומקדש בלא חופה יהא מותר ומנודה ויענישו אותו במלקות ויסורים הן על ידי יהודים או על ידי ערלים להבדיל וכל הקהל יצ"ו מחוייב לעזור שיפטר אותה בגט מרצון. וכן הסכים הגאון מהר"ר שכנא ז"ל ותלמידיו אחריו אלופי תורה על דבר זה²⁸.

על תקנה זו מעיר ד"ר א. ח. פריימן הי"ד ז"ל בספרו "סדר קידושין ונישואין אחרי חתימת התלמוד" (עמ' רי – ריא) כי תקנת ר' שכנא היתה כנראה תקנה מקומית בלבד, כי עוד בחייו של ר' שכנא בשנת ש"א אירע מעשה בלובלין שאחד הוציא קול דיבה של קידושין לשם סחיטת כספים ור' שלמה לוריא (שו"ת מהרש"ל סי' כ"ד – כ"ה) לא הזכיר כלל תקנה זו. וכן לא הזכירה לא ר' שלמה לוריא ולא הרמ"א בתשובותיהם (שו"ת מהרש"ל סימן כא, שו"ת הרמ"א סימן ל) שכתבו זמן קצר אחרי פטירתו של ר' שלום שכנא בדבר אחד שהוציא קול דיבה של קידושין.

דברי ד"ר פריימן צריכים בירור. מה הפירוש כי תקנת ר' שלום שכנא היתה מקומית בלבד. האם אפשר להניח שר' שכנא שישב בלובלין יתקן תקנה חדשה רק לחלמא, למשל, ולא לעירו. אולי רצה ד"ר פריימן לומר כי ר' שלום שכנא תיקן תקנה זו רק ללובלין, והוא תיקנה לאחר שנת ש"א, ועל כן לא בא זכרה בתשובת מהרש"ל הנ"ל. המהרש"ל והרמ"א לא הזכירוה גם בתשובות הנ"ל שכתבו לאחר מותו של ר' שלום שכנא, כי מדובר היה במעשה שאירע ונדון מחוץ ללובלין.

לא רק בעניינים הלכה למעשה פנו ממרחקים לגאון מלובלין. גם באורים, באורים בגמרא, ברש"י ובתוספות שאלו מפיו. אפילו מאהלי התורה שבאשכנז הריצו אליו את ספקותיהם.

וכך כתב ר' פנחס הלוי הורוויץ, הוא גיסו של הרמ"א, בהקדמתו לספר "דרושים וכל חפציהם" (קראקא ש"ט) מאת ר' נתן ויידל, אחד מגדולי פרנקפורט, שחכמי ואלופי פרנקפורט "כי ידברו את אויבך בשער, בהלכות חמורות, וביתור בדברים עמוקים בתוספות בכמה מקומות... וכתבו למאור דורנו, נר המערבי, רשכבה"ג כולה, כבוד הגאון הגדול מהר"ר שכנא זלה"ה להאיר עיניהם, כי ממנו תצא תורה כאורה".

ר' פנחס מוסיף ומספר: "ופעם אחת בשבת פ' כי תשא בשנת ויכפ"ר [שט"ז] על בני ישראל זכיתי להיות אחד מהאכסנאים אצל הגאון מורנו הנ"ל. ושאל אותי על חכמי אשכנז איכות ומהות למודם, ואמרתי לו כי ביתר שאת ויתר עז הם עוסקים בתלמוד, וביתור בק"ק ורנקבורט בתוספות, אשר הם מעמיקים עד היסוד בה ותשובתו הרמתה וז"ל: אמת הוא שהם כתבו לו כמה וכמה שאלות שונות בכמה דבורים וסתומות בתלמוד ובתוספות מפוזרים הנה והנה, בכולם עלה בהם על כולם אחד המיוחד בעם... מהר"ר נתן ויידל אשר לדעתי הוא

27. דעת המהרש"ל מובאת בב"ח שם. ועיין הערות ר' מתת' שטראשון ב"קריה נאמנה" לרש"י פין, עמ' 290.

28. הוא סעיף פ"ג בתקנות הנ"ל. התקנה כתובה כמו יתר התקנות בעברית מעורבת ביהודית-אשכנזית. היא ניתנת כאן בעברית ע"פ ספרו של א. ח. פריימן הנוכח למעלה בהערה 15 ומובא בסמוך. התקנות נתפרסמו לראשונה בלשונו המקורית על ידי מ. בלבן בשנתון של החברה הפרנקפורטית.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

רבי שלום שכנא מלובלין

[תרפט

מבנין של קדושים מנשמות הקדושים בעלי התוספות ע"ה...²⁹. גדולה, גדולה מאד, היתה ההערצה שהעריצו תלמידיו את ר' שלום שכנא. אותה תשובה בה נימק את פסק דינו של רבו שגזר מלקות על אשה, פותח הרמ"א בשבח ר' שלום שכנא: "איככה אפצה פה וארים ראש, לחרוש ולדרוש, לפסוק על מעשה הבא לפנינו בעוד מ"ו קיים הוא ובית דינו. הוא גולת הכותרת, עטרת תפארת, גחלת הנשארית, נר ישראל ואורו יזהיר כזוהר השמים יעופף זרחת, ושמן משחת קודש מעשה מרקחת, הוא אשר נודע בשערים, ראש הגבורים, הגאון מוהר"ר שכנא ש"ך" (שו"ת הרמ"א סימן מ"ה).

הוא מוסיף ואומר בתור התנצלות שהוא דן בענין בו פסק רבו, כי "לפי הנראה נתן הגאון אדוננו נשיא אלוקים בתוכנו רשות לכל התלמידים לדבר בענין..." ועוד "כי לא אפסוק שום דבר, רק ראיתי פסק הגאון סתום וקצר ולא הביא ראיה לדבריו... לכן אמרתי שאביא ראיה על כל דיבור ודיבור שיצא מפיו... לא אומר בלשון תניא דמסייע ח"ו, כי ידעתי בהגאון הנ"ל שאין צריך סיוע לדבריו מכ"ש מאיש אשר כמוני, אך אגלה מהיכן תוצאות פסקיו..." בתשובה אחרת (סימן ס"ד) בה מדבר הרמ"א בבן אדם שאינו רוצה לבוא לדין לפני מי שהוא שונא, ומצדיק טענתו של הלה "לפני בית דין הגדול קא אזילנא" — הוא מוסיף: "וכ"ש במה שרוצה ללכת לפני בית דין הגדול האמיתי, הדיינו, נ"י הגאון מרנא ורבנא מהר"ר שכנא ש"ך".

ר' חיים ב"ר בצלאל קורא על רבו: מורי ורבי הקדוש הטהור הגאון המופלא מהר"ר שכנא ז"ל ("יכוח מים חיים" ביחס לכלל פה, דין ד).

תקופה מסויימת היו ר' שלום שכנא והרש"ל מחזיקים בעת ובעונה אחת ישיבות בלובלין. בתשובה לרמ"א מתלונן הרש"ל: "...כי בעו"ה ממרית תלמידי המורדים ופושעים בי וסומכין ובוטחין על גבורת הזק"ן ובנו הגאון יצ"ו [הכוונה לר' שלום שכנא ולבנו ישראל] הם המוציאים אותי חוץ למחיצתי ומחסרים גופי ובריאות שכלי ומאן דלא שהייה לאוניתא למלכא דאדום לא ליששהייה לאוניתא ידידי, או יהפוך לבם ל"ב האבן והאכזר ללב בשר או יתן לי חיל ואומץ כח להציל את נפשי ונפש התלמידים הכשרים מידיהם. ואף בהיותי בארץ אויבי וכפוי תחת ידם לא מאס וגעל ה"ת להפר בריתו אתי והירבה גבולי בתלמידים הגונים מכל ד' קצווי ארץ, והם כקוצים בעיניהם. ורחמנא ליחוס וליפרק מר ממרעין בישין כאלו. חי ה' שלא היה עומד מר בנסיונות כאלו אפי' חודש ימים, כי לא ניסה וזכה לשני עולמות בחיים..." (שו"ת מהרש"ל סימן ט"ז)³⁰.

בהתחלת תשובה זו יש משפט, שלכאורה אין מקומו שם: "ומי שאמר לעולמי די, די יאמר לצרתי מתלמידים הפושעים ב", והוא אנחה שפלט קולמוסו של הרש"ל עת כתב את השם שדי³¹.

יש בשורות הנ"ל זעקת כאב של הרש"ל על תלמידים שמדרו ופשעו בו, אך לא ברור במה המדובר. היו שפירשו כי הרש"ל מתלונן על תלמידים שנטשו אותו כדי ללמוד בישיבת ר' שכנא. דרכי לימודו של ר' שכנא קסמו לתלמידים. הלה היה תלמידו של רבי יעקב פולק, אליו מיחסים את פלפול החילוקים. פילפול החילוקים שהיה נהוג בישיבת ר' שכנא משך

29. הספר הוא נדיר ביותר. הדברים זוג"ל מצוטטים על ידי ר' שמחה אסף ב"מקורות לתולדות החינוך בישראל", כרך 4, מהדורה שנייה, תש"ח, עמ' לט — מ.

30. התשובה נכתבה כנראה בשנים האחרונות לחייו של ר' שלום שכנא כי הרש"ל קורא לו "הזקן".

31. וכבר עמד ח.ו. דימיטובסקי במחקרו הנזכר בהערה הבאה על כך כי גם בתחילת התשובה מתלונן הרש"ל על תלמידיו הפושעים בו: "מן העובדה שהמהרש"ל פותח ומסיים את תשובתו בתלונה זו ומלשונה המזעזעזע אנו למדים שענין המדר וסיבתו נגעו עד לבו" (עמ' קט"ו).

תלמידים משיבתו של המהרש"ל. הם עזבו את רבם וגם ניסו להשפיע על תלמידים אחרים לעשות כמוהם³². המהרש"ל גם רוגז על ר' שכנא ובנו כי לפי דעתו מסתמכים עליהם התלמידים המסיתים שהם יחפו על מעשיהם.

זו סברה יפה. אך קשה לקבל אותה ביחס לחלוקים. כי אם אמת הדבר כי פלפול החלוקים — לו התנגד ואותו דחה — היה בעוכריו של המהרש"ל, גזל ממנו תלמידים, הדרך מנוחתו ופגע במעמדו. כיצד היתה צריכה להראות בעיניו דמותו של ר' יעקב פולק וכותב עליו בכבוד ודאי באור שלילי. אך לא כן הדבר! המהרש"ל העריץ את רבי יעקב פולק וכותב עליו בכבוד גדול. "גדול בדורו מהר"ר יעקב פולק" (שו"ת הרש"ל סימן מ"ח) "וגדול אחד בדורו... ומרוב חשיבותו וגדולתו העמיד המיאון על דעתו ולא השגיח בהן ובגזירותיהן". כך מתאר הרש"ל את עמדת ר' יעקב פולק בפרשת המיאון ("יום של שלמה", יבמות, פרק י"ג, סימן י"ז), ולא עוד. הרבה מן הדברים המעטים ששרדו מתורתו של רבי יעקב פולק באו לנו מידי הרש"ל. אשר בידו היו ספרים בהם השתמש רבי יעקב פולק³³.
(דומה כשבים לדון במכלול הבעיות הקשורות לר' יעקב פולק ויחוס פלפול החלוקים אליו, עלינו לקחת בחשבון את העובדה כי הרש"ל שהיה בקורתי מאד ביחסו כלפי אנשים היה מעריך את רבי יעקב פולק).

מסתבר אמנם כי הבדלים מסויימים בין הישיבות — משטר וסדרי לימוד שונים, שוני בתנאים החומריים ועוד — הניעו תלמידים לעבור משיבה לשיבה, והיו תלמידים שמתוך רוע לב, מרצון לפגוע ברבם הקודם, ניסו למשוך תלמידים אחרים אחריהם. ואולי אין מדובר כאן כלל במעבר משיבה לשיבה. אין הרש"ל מתלונן שמספר תלמידיו מתמעט, אדרבה, הוא מתפאר כי ה' ברך את גבולו בתלמידים. אפשר שמדובר בקבוצה של תלמידים בלתי מרוצים וקלי דעת שתבעו שנויים במשטר הישיבה; הם מיררו את חייו של הרש"ל וירדו לחייו³⁴. המהרש"ל מבקש מן ה' ליתן לו כוח לעמוד נגדם ולהציל מידיהם את תלמידיו הכשרים, שלא יתקלקלו מחמתם. הרש"ל גם מתלונן על "הזקן ובנו" כי חושד הוא בתלמידים שהם מרשים לעצמם להתעלל בו, מתוך תקווה שבהשפעת רב העיר ובנו — שיחסם הכלתי אוהד לרבם היה ידוע להם — לא יאונה להם כל רע.

מן השורות הנ"ל בתשובת הרש"ל ומרמזיו נגד ר' שכנא במקומות אחרים³⁵ ניכר כי לא

32. עיין ר' נתן נטע רבינוביץ "מאמר על הרפסת התלמוד", מהדורת א.מ. הכרמן, מוסד הרב קוק, עמ' ס"ב — ס"ג; ש. אסף "משהו לתולדות מהרש"ל", ספר היוכל לל. גינזבורג, הכרך העברי, ניוירוק, תש"ו, עמ' מ"ז, חיים זלמן דימיטובסקי, "על דרך הפלפול", ספר יוכל לשלום בארון, הכרך העברי, ירושלים תשל"ה, עמ' קי"ד — קט"ז. לפי רבינוביץ ואסף נמשכו תלמידי הרש"ל לישיבת ר' שכנא בשל "הפלפול" ו"החילוקים" שהיו נהוגים בה. לפי דימיטובסקי היו "החילוקים" סיבת ההתחרות בין שתי הישיבות, כי לפיו היה "הפלפול" נהוג גם בישיבת הרש"ל. על ראיתו כי ישיבת הרש"ל היו מפלפלים יש להוסיף דברי ר' משה מת על הפלפול בתחילת ספרו "מטה משה" (שער השני באיכות הלימוד). ר' משה מת היה מתלמידיו המובהקים של הרש"ל! וכבר הביא דברים מאותו פרק ב"מטה משה" ד"ר מרדכי ברויאור בתיסרטציה שלו "הישיבה האשכנזית בשילהי ימי הבינים", האוניברסיטה העברית, תשכ"ז, עמ' 98.

33. הרש"ל השתמש ב"מרדכי כתב יד שהגיה גדול בדורו מהר"ר יעקב פולק ז"ל" (שו"ת מהרש"ל סימן מ"ח) ובסמ"ג שהיה בידי ר' יעקב פולק (עיין "חידושי וביאורי מהרש"ל", שנדפסו בטור, הוצאת "אל המקורות", טור אורח חיים, סימן ל"ט).

34. עיין "תולדות מהר"ם מלובלין" לר' יוסף לעוויןשטיין, הגורן, ספר א, עמ' 39, סיפור על ר' גדליה, אביו של המהר"ם מלובלין ותלמיד ר' שכנא, ש"הציק מאד להרש"ל בקנאו ממנו קנאת רבו הר"ר שכנא". ועיין דברי הבקורת על רבני דורו ועל תלמידים בלתי-מהוגנים ב"יום של שלמה" בבא קמא, פרק ח' סימן נ"ח.

35. עיין להלן ב"ליקוט שרידי תורתו" במדור "הגהותיו בש"ס". ועיין שו"ת מהרש"ל סימן כ"א ו"יום של שלמה", קידושין פ"ב, סימן י"ט: "ומה שמקצת מן הרבנים בקרוב החמירו בענין הסבלנות שרי ל"י מריה

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרצא

רבי שלום שכנא מלובלין

התמרדות התלמידים, תהיה אשר תהיה, היתה הסיבה העיקרית של המתחות בין שני האנשים הגדולים האלה. שניהם היו תקיפים בדעתם. ביקשו את האמת ללא כל פשרה. "האוהב האמת ושונא השקר" חותם ר' שלום שכנא אחד מן ה"פסקים". ידועים דברי הרש"ל בהקדמתו ל"ים של שלמה" על ב"ק: "שמתי פני כחלמיש, ואומר אמרתי בני עליון כולהו אכן כאדם ידרושון. ולכן לא אאמין לשום אחד מן המחברים יותר מחבירו". שני אנשים כאלה מן הנמנע שלא יתנגשו מדי פעם. התנגשויות אלה נתנו אותותיהן במישורים שונים. ר' שלום שכנא נפטר בר"ח כסלו שי"ט. הוא הובא לקבורה בלובלין.

על צד אחד של המצבה חרות:

האבן הזאת אשר שמתי מצבה
יהיה בית מלא לאיש אלוקים קדוש ונורא
אשר הרביץ בישראל תורה
יותר מכל אשר היו לפניו בדרי בתראי
והחזיר ליושנה עטרה
והעמיד תלמידים הרבה
עד שכל דרי ארעא
מפיו חיין ומימיו שותים בתדירא
הלוא הוא א"מ עטרת תפארת ראשי אלפי ישראל
כ"מ גדול קדוש ה"ה מופת הדור והדרו ראש גלות אריאל
מאורן ורבן אב ב"ד ישראל גאון הגאונים
מוהר"ר שלום המכונה שכנא בר' יוסף זקצ"ל
ה"ה החסיד והעניו אשר נאסף אל עמיו
ביום ו' ר"ח כסלו שי"ט לאלף הששי ליצירה
יהא נפשו צרורה בצרור החיים עם נפשות הצדיקים שבגן עדן. אמן.

בצד השני נאמר:

שלום הירבה ועוז התאזר
והרביץ והנהיג לעם מפוזר
וממונו לד' פיזר
ישיבה תפס מ' שנה באהבה בלי דורון
כלו יכלו
ימות עולם
ויתחדש אבלו
לכל יבוא לדור אחרון
נשבה ארון הקודש ונתבקש למעלה
ב"י"ש"י"ב"ה" מהוללה
נתפס החסיד בעון הדור היו לוחות לשברים
אמרו בקבר זה מקור חכמה נקבע ועולם בא בעורון.³⁶

כי רדפו אחרי חומרת' לשכר הנאתן להם ולסופריהם כאשר נתגלגל מסיבה זו מגל אל גל עד אשר נתמלאו אמתחתם בצר צורר כספם. אף התנצלותם שאמרו אין זה נגד הדת מה שאנו מחמירין שקר והכל ורעות רוח, דלמה להם למפסל כנות ישראל לזרע של אהרן והעזרה עם משרתים תצווה עליהם צווחה... יתכן שהדברים מכוונים נגד ר' שלום שכנא (תשובת המהרש"ל נכתבה זמן קצר אחרי מותו של ר' שכנא).
36. ראה נוסח המצבה בספרו של ש.ב. ניסנבוים "לקורות היהודים בלובלין", עמ' 19; "דעת קדושים" ל"ט

הרמ"א הספיד את רבו. מספרים שאמר: כתיב "וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ" (דברים כא, כב). חטא הוא לשון חסרון. כמאמר בת שבע לדוד המלך ע"ה. והיה כשכב אדוני המלך עם אבותיו והייתי אני ובני שלמה חטאים" (מלכים-א, כ"א) ופירש רש"י חטאים — חסרים ומנועין מן הגדולה. א"כ הפירוש של "וכי יהיה באיש חטא משפט מות" — שיהיה נחסר מאיש זה משפט מות, כלומר שהוא צדיק גמור. ואם בכל זאת "והומת", יתקשה בעיניך הלא אין מיתה בלי חטא. התירוץ הוא: "ותלית אותו על עץ" תלה סבת המיתה בעץ הדעת שאכלו ממנו אדם וחיה ונגזרה מיתה על העולם³⁷.

הבן ר' ישראל שעמד לימיו אביו במלוי תפקידיו נתמנה לאחת מות ר' שלום שכנא כרבה של לובלין³⁸. בתשובה שהשיב בימי אביו קונן על פטירת אביו הגאון:

"...בהיות שבעו"ה בוא דכריך נטרפה השעה ונשכה ארון הקודש ונתבקש כישיבה של מעלה מאור הגולה, רוח אפינו משיח ה', רב הרבנים, גאון הגאונים נשיא ישראל, ה"ה אדוני מ"א הנקרא בשם קדשו מוהר"ר שלום המכונה שכנ"ו זקצ"ל ה"ה הכ"מ נהריני כפרת משכבן אשר עליו היה נאמר צדק צדק תרדוף לקיים מה שנאמר בקש שלום וירדפהו לשכנ"ו תדרשו ובאת שמה. ועתה בעו"ה נפשי עגומה ושפתי אטומה ואין בידי להשיב מה, כי נתפרדה החבילה ואין דעתי צלולה, כי נפלה עטרת הגולה. על זאת נפשי עצובה, דאבה כאבה, ואני אנה אני בא..."³⁹

ואת תשובתו הוא מסיים: "...כה עתירת אוהב ישראל בן לאדוני מורי אבי הגאון מוהר"ר שלום המכונה שכנ"ו זקצ"ל ה"ה המתאבל על גולת הכותרת, עטרת תפארת, ראשי אלפי ישראל שהושלך בעו"ה ארץ בראש חדש כסליו שי"ט הכ"מ"⁴⁰. גדול היה האבל, לא רק בפולין אלא גם באשכנז. וזכר לכך הן האזכרות לר' שלום שכנא המצויות בספרי "יזכור" של קהילות שונות במדינה זו⁴¹.

אייזנשטאט, עמ' 29, וצילום המצבה ב"אנציקלופדיה יודאיקה", האנגלית כרך 14, עמ' 1287. ועיין דברי יוסף כהן צדק בהמאסף, פטרבורג, חלק א, תרס"ב, עמ' 123, כי הדברים "יכלו ימות עולם. ויתחרש אבול לכל יבא לדור אחרון... אמדו בקבר זה מקור חכמה נקבר ועולם בא בעורין" לקוחים ממצבת הרייף. המלה כישיבה, בגימטריא (כלי היו"ד השניה) שי"ט, היא שנת פטירתו של ר' שלום. עיין רברי ש. בוכר בספרו של ניסבויס עמ' 164.

37. דברי ההספד מובאים על ידי ר' אלעזר קליד בהספדו על בעל "שאגת אריה", שנדפס בספרו "חות יאיר" ונדפס שוב על ידי המלבי"ם בספרו "ארץ חמדה", חלק ההספדים. ציין ספד זה וההספד הנמצא בו אשר זיו במהדורות של שו"ת הדמ"א, ירושלים תשל"א, עמ' קמ"ח.

38. בלבן בספרו הגרמני הנ"ל עמ' 22. בנו של ר' ישראל ר' יצחק היה מסדר אותיות בבית דפוסו של ר' יצחק ב"ר אהרן פרוסטיץ בקראקא. עיין פ.ה. וועטשטיין "לחולדות ישראל וחכמיו בפולין", האשכול, כרך ו' 1909, עמ' 215. חתנו של ר' ישראל היה ר' נפתלי הירש שור (עיין "ספר תולדות משפחת שור" לח.ר. פרידברג, פדנקפודט, תרס"א עמ' 6).

כדאי להביא כאן מדברי רבי יהודה ביבאס, רב ספרדי שחי לפני למעלה ממאה שנה, על הדגשת יחוס המשפחה אצל רבני אשכנז ופולין. הוא כתב הדברים בתשובה שנדפסה ב"לב חכמים" חלק ב' (איזמיר תרכ"ט) לרבי חיים פאלאג'י (שם סימן קכ"ב): "...דכל כי האי מילתא רגילי בה רבנן כאשר עין רואה בספדן של קדושים רבני אשכנז ופולין... ולא זו דוקא בחבוריהם ופסקיהם. אלא אף זו בחתימה גרידתא הניתנת על הדפסת הספרים חדשים גם ישנים חזינן להו לרבנן, רבני אלפין ורבני מאוואתא, דמר מגיע יחוסו עד הרב בעל הלבושים, ומר עד הרב שכנא, ומר עד הרב ב"ח ומר עד הרב תיו"ט".

39. תשובת הרמ"א סימן כ"ה. ר' ישראל השיב תשובה זו לר' משה ב"ר משולם. עיין "מעלת היוחסין" לר' א. ז. מרגליות עמ' ב'.

40. כך חותם הוא גם בתוספת לסדר הגט של ר"י מרגלית ("סדר הגט של מהר"י מרגלית", "מכון ירושלים", תשמ"ג, עמ' רצ"ו).

41. ד' קמורביקר "דר יודישן גמיינדן אין בייארן", גרמנית לד"ר מ. ויינברג, כרך 1, 1937, עמ' 9, כרך 2.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

רבי שלום שכנא מלובלין

[תרגום]

הוא "העמיד תלמידים הרבה מסוף העולם ועד סופו" (לשון בנו ר' ישראל בשו"ת הרמ"א סימן כ"ה). אך רק אחדים ידועים לנו בשם. הגדולים מה היו הרמ"א, ר' חיים ב"ר בצלאל ר' ישראל בנו של ר' שלום שכנא, ור' שלמה ר' ליבוש'ס הידוע גם כמהרר"ש השני⁴².

ליקוט שרידי תורתו

באותה תשובה בה קונן על פטירת אביו מגלה לנו ר' ישראל למה לא חיבר ר' שלום שכנא ספר פסקים.

"...וחי נפשי עולמים דומנין סגיין בקשתי עם הרבה לומדים ממנו שיעשה פוסק ותשובתו היתה מחמת רוב חסידותו וענותנותו אשר היה עיניו יותר מכל האדם אשר על פני האדמה. ואמר יודע אני דשוב לא יפסקו כי אם כאשר אכתוב מטעם דהלכה ככתרא, ואין רצוני שיסמכו העולם עלי, ר"ל כגון היכא דאיכא פלוגתא ביני רבוותא והוא יכריע או לפעמים יחלוק ואין לדיין כי אם מה שענינו רואות. לכן יעשה כל אחד לפי הוראת שעה כאשר עם לבבו. ומה"ט לא עשה נמי רבו הגאון מהר"ף שום ספר גם שום תשובה ששלחו למרחוק לא העתיקו בביתם אלו הגאונים מה"ט אף כי היה נחשב בעיניהם כיוהרא".

ותלמידו ר' חיים ב"ר בצלאל מספר בהקדמה לספרו "זכוח מים חיים": "וכמו שלא יערב לו לאדם רק המאכל שיתקן לו הוא עצמו, כפי אשר תאוו נפשו לאכול, ואינו רוצה כלל להיות מצפה על שולחן חברו, כך לא יערב לו הוראות זולתו אא"כ יסכים דעתו עליו וכ"ש שאינו רוצה להיות מצפה על ספרי המחברים האחרונים שאין דעתו סומך עליהם ולהיות מצפה על שולחן ערוך שלהם, ולזה מנעו הראשונים מלחבר שום ספר מיוחד על דיני איסור והיתר לקבוע המנהג והלכה לרבים..."

והוא ממשיך: "ובלתי ספק לא היה נעלם ממנו [מן הרמ"א] גם כן, כי בעת שלמדנו יחד בישיבת הגאון המופלא מהר"ר שכנא ז"ל ושמענו מפיו השערים מדורא אנחנו תלמידיו הפצרנו בו פעמים הרבה שיראה לחבר וללקט יחד כל דיני איסור והיתר בסדר נכון ואמר נואש לדברינו אין ספק שאינו אלא מטעם שכתבתי"⁴³.

אין בדינו שום חיבור מר' שלום שכנא. לא רק ספר פסקים לא הוריש לנו, אלא אפילו לא חיבור של פירושים וחיידושים. רק פה ושם, מפוזרים על ספרי תלמידיו ותלמידי תלמידיו, נשתמרו דברים על אודותו ופסקים, פירושים וחיידושים שיצאו מפיו. אמרתי ללקט את המפוזרות שהן טיפות מים תורתו הגדול של הגאון מלובלין. חילקתי הליקוטים לכמה מדורות קטנים: "דברים בשם רבו" — כלומר דברים מר' יעקב פולק שמסר לנו ר' שלום שכנא: "פירושים וחיידושים", "דינים ופסקים", "עניני גיטין", "הגהותיו בש"ס". ועל אלה הוספתי מדור "שמועות וסיפורים".

1938, עמ' 244, 248: ל. לאס בשנתון של החברה הפרנקפורטית, גרמנית, כרך 22 (1931 — 1932), עמ' 148.

42. על ר' שלמה ר' לייבוש'ס שהוא תלמיד ר' שכנא ראה דברי על ספרו של ד"ר י. לוינ "מבוקר לערב", "הצופה", ג' מנחם אב תשמ"ב. על תלמידים אחרים של ר' שכנא ראה "לקורות היהודים בלובלין" לש.ב. ינסנבוים, עמ' 18 — 19, 138, ועיין הערותיו של יוסף כהן צדק בהמאסף, פטרבורג, חלק א, תרס"ב, עמ' 122. ועיין גם למעלה הערה 34. לפי ח. טשרנוביץ, "תולדות הפוסקים", ח"ג, עמ' 40, היה ר' יצחק ב"ר בצלאל מלודמיר מתלמידיו רבי שכנא. והדבר צ"ע.

ב"שלשלת הקבלה" לר' גדליה בר' יחיאל נזכר "ר' יונה בר' קלמן ברושיאה בר' פלוגתיה דר' שכנא". ועיין עליו ועל יחסו לר' שכנא בספר "העורכים ובני יונה" (רדליים תרכ"א) לא. כרמולי (שם עמ' 25, 29 — 30). אך גם שם אין דברים מפורטים. וכן אין לנו ידיעות על הפלוגתא הנ"ל ממקורות אחרים.

43. עיין על כך דברי מתת' שטראשון ב"קריה נאמנה" לרש"י פין עמ' 296 — 297.

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרגום]

טוביה פרשל

דברים בשם רבו

"קבלתי ממורי הגאון מהר"ש מלובלין שקיבל איש מפי איש מפי הגאון רבינו יעקב פולק ז"ל שלא לעשות קידוש ולאכול כליל ראשונה של חג השבועות עד צאת הכוכבים והטעם מפני שבספירה כתוב 'שבע שבתות תמימות תהינה' ואם כן כשמקדש בעוד יום מחסר אותו המקצת ממ"ט ימי הספירה, שהרי חג השבועות הוא לאחר הספירה, וכשיש ספירה אינו שבועות וכשמקדש אם כן מקבל על עצמו החג ומחסר אותו המקצת מימי הספירה ונמצא שאינן תמימות..."

("עמק ברכה" לר' אברהם הורוויץ (בליקוטים של בנו ר' ישעיה, בעל השל"ה): של"ה, בראש מסכת שבועות; סידור "שער השמים" (סידור השל"ה), דיני חג השבועות, ווארשה 1882, עמ' 476, "יוסף אומץ" לר' יוסף יוספא האן נירלינגן, סימן תת"ן, סדר חג השבועות; ועיין ב"חידושי דינים" לטור אורח חיים, סעיף ד, בסוף שו"ת "משאת בנימין").

מורי הגאון מהר"ש ז"ל מלובלין בדברי השל"ה הנ"ל, ו"מורי מהר"ש השני" ב"משאת בנימין" הוא ר' שלמה ר' ליבוש'ס שהיה תלמיד ר' שלום שכנא. הקבלה איש מפי איש הנזכרת בשל"ה היא: רבי יעקב פולק — רבי שלום שכנא — ר' שלמה ר' ליבוש'ס.

"וכ"ה במהרי"ל שלא הפך ראש הלולב לצד מטה אלא באחורי הלולב היה מוליך ומביא לצד מטה עכ"ל וכן שמעתי ממורי הגאון מוהר"ר שכנא ז"ל שראה כן מרבו מוהר"ר יעקב פאלק זצ"ל אבל לשאר רוחות היה מהפך ראש הלולב לצד ההוא..." (דרכי משה, טור אורח חיים, הלכות לולב, סימן תרנ"א, ועיין גם כן במפה, ש"ע אורח חיים, סימן תרנ"א, סעיף ט').

פירושים וחידושים

רא"ש, מסכת ברכות, פרק ג, סימן יז: "והראב"ד ז"ל כתב דלא שניא [אפילו בתפילת מוסף אם טעה והתחיל הכרכה אתה חונן גומר אותה], דאפילו תפילת המוספין ראויה היתה לכל י"ח ברכות, ואך התפלל י"ח ברכות וחידש בה דבר מועט במוספין יצא כדאמרינן בירושלמי פ' תפילת השחר בענין כמה ישהה בין תפילת יוצר לתפילת מוסף כדי הילוך ארבע אמות". על כך מעיר ב"תפארת שמואל": כדי הילוך ד' אמות. נ"ב מי שירצה להתפלל י"ח ברכות במקום מוסף (ע"כ מצאתי כתוב בשם הגאון מוהר"ר שכנא מלובלין ז"ל).

★

איתא ביומא נא, א: ולרב ששת לוקמה בפסח כו' ונוקמיה בפסח שני מי דחי טומאה ותנא מ"ש דקרי פסח קרבן יחיד הא אתי נמי בכנופיא איכא פסח שני דלא אתי בכנופיא א"ל אם כן יהא דוחה את השבת ואת הטומאה ומשני אין, כמ"ד דחי שבת וטומאה דתניא וכו'. רבים מקשים האין תלוי הקושיא דאמר א"כ כו' במה שאמר מקודם איכא פסח שני דלא אתי בכנופיא, ואמר הגאון [מהור"ר שלום שכנא מלובלין] דהעולם לומדים פי' בגמרא משום דאיכא פסח שני דלא אתי בכנופיא קרי לפסח ראשון קרבן מיד הואיל דמצינו דאיכא פסח דלא אתי בכנופיא דשם פסח חד הוא, זה אינו, אלא דהכי פירושו, איכא פסח שני כו' ואוקמי'

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרצה]

רבי שלום שכנא מלובלין

הברייתא דאיירי בפסח שני כקושיית הגמרא לעיל ונוקמיה בפסח שני והשתא מקשה שפיר א"ל א"כ דברייתא מיירי בפסח שני. יהא דוחה שבת וטומאה דהא דברייתא משמע דמיירי מפסח דדחי שבת וטומאה ותירוצו דלעיל הוה השתא קושיא, ומשני באמת דברייתא אתיא כמ"ד דדחי שבת וטומאה, ע"כ דברי הגאון ז"ל.
(קול יהודה" לר' יהודה גלויגא, אמסטרדם תפ"ט, דף י"י)⁴⁴.

★

רא"ש, בבא קמא, פרק ג, סימן א: "ופסק רב אלפס ז"ל הלכה כר' אילעאי משום דרבינא ורב אשי איירי במילתיה. ועוד מדמתמה גמרא לימא רבא כשמואל סבירא ליה. אלמא ליתא לדשמואל וכ"ש לדברי ר' יוחנן דקרוק לא הוי כ"כ אונס כמו אפילה. וכיון דליתא לדשמואל ודר' יוחנן דהלכתא כוותיהו לגבי רב כ"ש דליתיה נמי לדרב".
ומעיר על כך ב"תפארת שמואל": וכל שכן לדברי ר' יוחנן דקרוק זוית וכו'. לשון מהר"ם איסרלש ז"ל לפי סוגיית הגמרא נראה דהאי כ"ש פריכא הוא דהא קאמר בגמרא לימא רבא כשמואל ס"ל, אמר רב פפא קרנא דעצרי הוי כיון דברשות עבדי איבעי ליה לעיוני ומיזל, משמע דתמיהת הגמרא הוא מה שהיה מחייב רבא בלא אפילה ומצריך לענין מקום פטור אפילה וע"ז משני הא דאמר דרבא מחייב משום דקרנא דעצרי הוי, אבל בלאו הכי בכל ענין פטור. ואם כן איך לימד הספר כ"ש שאין מצריך רבא קרוק זוית מדלא מצריך אפילה שהוא אונס יותר גדול. והנה שמעתי בשם הגאון מהר"ר שכנא ז"ל דדייק דתמיהת הגמרא אינה בדרך זה א"כ מנ"ל דרבא כשמואל ס"ל, דילמא כרבי יוחנן ס"ל או כרב, אלא ודאי תמיהת הגמרא היא דמאחר שמחייב רבא א"כ ע"כ ס"ל כא' מן התירוצים שתיצו רב ושמואל ורבי יוחנן על זה והחילוקים אינם נראים לבעלי התלמוד, ולכן מתמיה על החילוק הגדול שבהן שהוא דברי שמואל למימר דס"ל כמותו וכ"ש שאינו נכון לחלק בחילוקי רב ור"י ודר"ק.

★

בטור או"ח סי' לח אמר רבא אסור לחלוץ תפילין קמיה דרביה דכתיב, וירם יד במלך [מלכים"א יא, כו] ואמר רבי יוחנן שחלץ תפילין לפניו ומאי תקנתיה לכוון רביה ברישא והדר כרכי תלמידים, וז"ל הב"י אמר רבא אסור למחלץ תפילין קמיה רביה וכו' עד והדר כרכי תלמידי בשימוש רבה, והא דאמר רבי יוחנן דוירם יד במלך היינו שחלץ תפילין בפני רבו איתא בפ' חלק [סנהדרין קא, ב. בגמרות שלנו: 'אשר הרים יד במלך' (מלכים"א, יא, כז), אמר רב נחמן שחלץ תפילין בפניו]... ובשם הרב הגדול מהר"ר שכנא ז"ל שמעתי פי' אחר במאמר זה דלא לחלוץ תפילין קמיה רביה כי במה שחולץ תפילין מונע עצמו מלשמש רבו וזהו איסור שיביא את עצמו לידי שיהיה פטור מאיזה עבדות לרבו והוא כי הדין הוא כל מלאכה שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו [כתובות צו, א], ואם הוא במקום שאין מכידין ואין לו תפילין בראשו וחושש שמא יאמרו עליו שהוא עבד אינו נועל לו מנעל ולא חלצו כמבואר בטור י"ד סימן רמ"ב נמצא בשהיו תפילין בראשו אז היה נועל וחולץ לרבו אפילו במקום שאין מכידין וכשחולץ תפילין אז אינו נועל וחולצו וזוהי עושה איסור להביא את עצמו למנוע מאיזה שימוש ואפילו על הרב אמרו רז"ל [כתובות שם] המונע תלמידו מלשמשו כאילו מונע ממנו חסד ופורק ממנו יראת שמים..."

(של"ה, מסכת חולין, ווארשה 1862, דף פג, א, עיין שם. ועיין

בב"ב טור או"ח, סימן לח ד"ה "אמר רבא אסור" ועיין בספר

44. ציין ח.ו. דימיטרובסקי במחקרו הנ"ל עמ' קכ"ו

"שארית יוסף", אלטונה תפ"ז, ב"פרישה", טור אורח חיים סימן
לח מביא טעמו של ר' שכנא בשם המהרש"ל. כנראה יש כאן
טעות שמיעה או כתיבה.⁴⁵

דינים ופסקים

רא"ש ברכות, פרק ה, סימן ח: "...מכאן שאסור לישב בד"א של תפילה בין מלפניו ובין
מלאחריו בין מהצדדים, צריך להרחיק ד"א. עמכה בז"ה בגימטריא תריסר, היינו ד' אמות
לכל רוח..." ועל כך ב"דרכי משה", טור אורח חיים, סימן ק"ב, אות א: "...ולכן נראה דב'
צדדין אינן חשובים אלא לד' אמות אח' ולעולם לאחריו ג"כ אסור. ומצאתי כתוב בביאורי
אשרי, שכתבתי כשלמדתי האשרי ממורי הגאון מהור"ר שכנא וז"ל: "יש אומרים שד"א
לפניו לא קחשיב משום דלפניו אפילו חוץ לד"א אסור, דמפסיק בינו לבין הקיר, וי"א שאין
לגרוס לאחריו, דלאחריו שרי עכ"ל..." ועיין ב"פרישה" שם.
"...ואיכא לתמוה על מנהג כל ישראל שמקדשין בבוקר על השכר ואפילו יש להם יין
בביתם... וביום הועד ואסיפת חכמים קרוב לד' שנים נשאלה שאלה זו מביניהם למה נהגו כך
כי העידו הזקנים שהיו באותו ועד דגדולי רבנים מהר"ר שכנא ז"ל ומהר"ר שלמה לוריא ז"ל
נהגו כך לקדש בסעודת בוקר דוקא על השכר, אע"פ שהיה יין בעיר לא קידשו על היין אלא
בלילה ולא בבוקר, ולא הגיע אז שום התחלה ליישב מנהג זה..."

(ב"ח טור אורח חיים, סימן רעב, ד"ה "ועל הפת", ועיין מגן

אברהם ש"ע אורח חיים סימן רעב, אות ט')

"...וכן ראוי לנהוג בזה [שצריכים לקחת הקלח ולא השרשים של הירק לשם מרור בסדר
של פסח] כי שמעתי אומרים בשם הגאון מהר"ר שכנא שהורה כן דכל מה שהוא תחת
הקרקע נקרא שורש ולא נקרא קלח, אלא מה שיוצא למעלה מהקרקע סמוך לעלין, על כן
כשיקח כזית מקריין יקח העלין עם הראש הקריין שהעלין נתחבו בו ע"כ".

(של"ה, מסכת פסחים, ווארשה 1862, דף ג, א; ועיין ב"חידושי

דינים" לטור אורח חיים, סעיף ג, שבסוף שו"ת "משאת

בנימין").

45. בכתב"עת "תורה מציון", שנה ד', תרנ"ט, חוברת ד, מביא ר' ישראל קראסיצקי, מפי השמועה, פירוש לר'
שכנא לפסוק "ותמת שרה..." ויבוא אברהם לספור לשרה ולבכתה" (בראשית כג, ב). ולבכתה נכתב בכ'
זעירא, כי יש מי שאמר (כבא בתרא טז, ב) כי בת היתה לו לאברהם אבינו ו"בכל" היה שמה. גם היא מתה
אז, ולכן נכתב ולבכתה, בכ' זעירא, כאילו לא נכתבה האות כלל, ונשאר ולבכתה כלומר אברהם בא לספור
לשרה ולבכתה.

הנה בשנת שס"ט נדפס בפראג על ידי ר' יחיאל בר משולם מווראניק הספר "זריעות שלמה", והוא רובו
הערות הרש"ל על פירוש רש"י והרא"ם. מובא שם טעם של מהרש"ל למה נכתב "ולבכתה" בכ' זעירא.
ועל כך מוסיף המאסף: "ואני שמעתי ממורי מהר"ש מלובלין ז"ל דמצינו בגמרא בת היתה לאברהם
ו"בכל" שמה, ולא מצינו במקרא למי השיאה אברהם או היכן מתה — לזה נכתב ולבכתה חסר כ', וא"כ
היו ולבכתה, לומר לך שמתו בפעם אחת שרה ובתה, וזהו לספור לשרה ולבכתה".
"מורי מהר"ש מלובלין" הוא בודאי ר' שלמה ר' ליבושיץ, תלמיד ר' שכנא והמהרש"ל. מכאן שבטעות
יוחס הפירוש הנ"ל לר' שכנא. נראה שהפירוש הוא עתיק מאד. ב"תוספת השלם", בעריכת ר' יעקב גליס
(כרך ב, עמ' רל"א סימן י"ח) מובאים פירושים לכ' הזעירא שב"לבכתה". נאמר שם: "כ' קטנה קרי ביה
ולבכתה, בת היה לאברהם וכו'". הדברים מקוטעים לא נזכר שהבת מתה. אפשר שיש להוסיף המלים "וגם
הבת מתה", והוא פירושו של המהר"ש מלובלין. (אך ראה שם ב"תוספות השלם", סימנים כ"ו, כ"ז) ועיין
ב"הואיל משה" (פראג שע"ב) לר' משה מת, פ' חיי שרה, עניין כף קטנה.

נזכר פסק או תשובה שר' שכנא כתב לר' משולם קריפמן לויניציאה, ולא ידוע תוכנו (עיין "טיב גיטין" לר'
א.ז. מרגליות, ווארשה תרמ"ד, עמ' 95, ו"מעלת היוחסין" לנ"ל עמ' ג').

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

רבי שלום שכנא מלובלין

[תרצז]

"...ואחר שכתבתי זה מצאתי כתוב על שם הרב הגדול מהר"ר שכנא שלום ז"ל שמעשה בא לפניו שנמצא לכהמה ארבע עשר צלעות מצד אחד וכולן דומות זו לזו והכשיר את הי"ג עכ"ל. והרב הזה רב מובהק היה וגדול בדורו וראוי לסמוך עליו להלכה ולמעשה. (שו"ת "משאת בנימין" סימן סו. עיין ב"ח טור יורה דעה, סימן נד, ד"ה "כתב בתרומת הדשן")

"יש מקשין ומתמיהין דכאן פסק רבינו דבדברים חשובים אפילו פירש אחד מהן אסור דלא אמרינן מרובא פירוש וכ"כ עוד לקמן ס"ס זה והנה כתב בהדיא להיפך בסי' טז ובסוף סי' נז גבי ב"ח שנתערבו פסק דליכבשינהו דניידי וכל דפריש מרובא קא פריש... ע"כ אומר לך שהאמת הוא מה שתי' לי הגאון מורי חמי מוהר"ר שכנא ש"ן ביישוב קושיא זו דמ"ש הטור כאן היינו בעוד שהדברים חשובים נשאר במקומן רק שפירש אחד מהן או ב' ולכן לא אמרינן דפריש מרובא קפריש, דהואיל ועדיין מונחים במקומן הו"ל עדיין קבוע וכל קבוע כמע"מ דמי, אבל אם פירשו וניידי כולם ממקומן שלא נשאר שם קבוע ואחד פירש מהן אותו שפירש שרי דליכא לימחש שמא יקח מן הקבוע דהרי לא נשאר שם קבוע דהרי פירשו כולן, כן השיב לי מסברתו ואני מצאתי בהדיא בטא"ח סי' שכט שזו היא דעת הטור ועיי"ש". (דרכי משה, טור יורה דעה, סימן ק, אות ד — כאן המקום היחידי שבו קורא הרמ"א לר' שלום שכנא חמי — ולענין עיין "תורת חטאת" לרמ"א כלל וסימן מג, מד, מה, דין ב; מפה, ש"ע יורה דעה, סימן ק"י, סעיף ו, שם ש"ך אות לו; ט"ז שם אות ז; ב"ח, טור יורה דעה הנ"ל).

"...אמנם המנהג פשוט במלכותנו לנהוג היתר ואף גדולי התורה שהיו לפנינו מהר"ר שכנא ז"ל ומהר"ר שלמה לוריא ז"ל ותלמידיהם לא היו אוסרין ושותין השכר שנעשה מתבואה שלא התירו העומר זולת מקצת חסידים מקרוב נזהרו באיסור זה..." (ב"ח, טור יורה דעה, סימן רצג, הלכות חדש, ד"ה, "כתיב ולחם וקלי וגו' וכו'").

"כתב [הרמ"א] וז"ל מן החומרא שנוהגים במדינתו בענין כסוי הקדרה [נשאפילו אינו בן יומו דינו כבן יומן] וכתב עוד שהטעם משום דאיסור הבא ע"י ריח וזיעה חמיר טפי וכו' וכאשר שמעתי הש"ד מפי מ"ו הקדוש הטהור הגאון המופלא מהר"ר שכנא ז"ל בתוך שארי הבחורים שמענו ג"כ מפיו חומרא זו, גם נתן טעם לדבר אבל לא מטעם שכתב הרב ז"ל רק משום שקשר כסוי הוא במקום אחיזה שלו יש בו נקב עמוק באמצעותו והזיעה עולה בתוכה תמיד וא"א לנקותו תמיד כ"א בטורח גדול והנשים אין חוששין לנקותו ג"כ באופן שתמיד נשאר בהם לכלוך התבשיל בעין ואינו נפגם..."

(נכוח מים חיים" לר' חיים ב"ר בצלאל, ביחס לכלל פה, דין ד, עיין שם).

"אמת שכתב מהר"ם מרונבבורג ז"ל שדרכו היה לפסוק כהר"ף היכא דלא פליגי עליה התוס', מכלל דיש לפסוק כתוספות והיינו מטעם דאינהו הוו בקיאים בספרים יותר מכל אדם אשר על פני האדמה וכיון דפליגי עליו ודאי טעמא רבה אית להו. ומינה דהלכה כהפוסקים כהרא"ש והמרדכי דהוו בתרייהו טובא כדפליגי עלייהו דמה"ט הלכה כבתרא דהוא חזא טעמא דקמא ואפ"ה פליג ש"מ ידע דלית בה מששא אבל קמא דלמא אי הוה שמע טעמא דבתרא הוה דר ביה, ע"כ יש לפסוק כתוספות היכא דלא פליגי פוסקים עלייהו, אמנם היכא דפליגי פוסקים בתראי כהרא"ש והמרדכי עלייהו הלכה כוותייהו. וכן קבלתי הלכה למעשה מאדוני מורי אבי הגאון רבן ומאורן של כל בני הגולה מהר"ר שלום המכונה שכנא"ו זקצ"ל

אתר דעת - המכללה האקדמית הרצוג

[תרגום]

טוביה פרשל

ה"ה הכ"מ אשר העמיד תלמידים הרבה מסוף העולם ועד סופו מפיו חיים ומימיו שותים".
(ר' ישראל ב"ר שלום שכנא, בשו"ת הרמ"א סימן כ"ה).

עניני גיטין

באוסף כ"י של הגר"ד אופנהיים באוקספורד נמצא כתב-יד עליו רשום: "סדר גט של הרב הגדול, נר המערבי, אב"ד הישראלי, הגאון מוהר"ר שלום שכנא זלה"ה".
לאמיתו של דבר כתב-יד זה הוא "י"ם שעשה שלמה", סדר הגט הארוך של רבי יעקב מרגלית שנערך על ידי בנו רבי יצחק מרגלית. הרב יצחק סץ, שההדיר סדרי הגט של רבי יעקב מרגלית ("סדר הגט הארוך והקצר לרבי יעקב מרגלית", מכון ירושלים, תשמ"ג) כותב במבואו, עמ' 11, כי המכוון בקריאת שם ר' שלום שכנא על כתב-היד, כי הוא היה ברשותו⁴⁶. עם זה הוא מעיר כי הגר"ד אופנהיים מביא בשו"ת "נשאל דוד", חלק ג, חלק אה"ע סימן י"ג, סדר גט למוהר"ר שכנא לענין כתיבת השם בת שבע והדברים אינם מצויים לא ב"ם שעשה שלמה ולא בסדר גט הקצר לר"י מרגלית [לשון הגר"ד אופנהיים ב"נשאל דוד" שם: "וכן מצאתי להדיא בסדר גיטין להגאון מוהר"ר שכנא נשמתו עדן שם בת שבע בב' תיבות ממש]. ועיין בשו"ת "גבורת אנשים" (דס"ו תנ"ז), בתשובות ר' מאיר כהן אשכנזי, אבי הש"ך, סימן א: "ויש כותבין במדינה פלונית, וכן הוא בכתבים סדרי גט הגאון מוהר"ר שכנא ז"ל... וכן הוא בכתבים הנ"ל: שבעיר הגאונים כותבין כן כגון מיץ, מגנצא ודומיהם [כלומר כותבין במדינת מיץ, במדינת מגנצא, עיין שם]". ועיין "סדר הגט למהר"י מרגלית", מהדורת מכון ירושלים, עמ' מו, פב ואפשר שצ"ל בתשובה הנ"ל הגמונים במקום הגאונים. וגם כאן, בתשובה הנ"ל, צ"ל כנראה כי הכוונה לכתבים סדרי הגט שהיו ברשותו של מוהר"ר שכנא.

נוסף כאן דברים על כתיבת גיטין הנמסרים בשם ר' שכנא.
"כתב מהר"ר ישראל בן מהר"ר שכנא ז"ל, א"מ אבי ע"ר (עטרת ראשי) הגאון מהר"ר שלום המכונה שכנ"א וצקה"ה נהג בכל פעם לכל הסדר כמנהג. פעם אחת שכח להקנות לבעל הקלף בפעם ג' לכתיבתו אעפ"י שבפעם ראשון הקנה הסופר לבעל עו' הקלף שלם ושייר קלף ועליו כתב גט שלישי ואפ"ה פסל הגט מטעם דאין ברירה בגיטין כדאיתא בהגהות מרדכי וכו'".

(הגהה בסדר גט הקצר למהר"י מרגלית, סדר הגט למהר"י מרגלית, הנ"ל, עמ' לד).

"מצאתי כתוב שהר"ר לעמל ז"ל כתב גט בפני מהר"ר שכנא ז"ל וכתב אליהו ואף ע"פ שהיה נקרא לספר תורה אליה, משום דרגילות לקרותו אליה אף כששמו אליהו".

(סדר הגט של דרכי משה, הנדפס בסוף טור אבן העזר, כתיבת שמות אות א' ועיין סדר הגט לר"י מרגלית, מהדורת מכון ירושלים, עמ' נ"ח).

"אמנם ראיתי מורי הגאון מוהר"ר שכנא ז"ל שכתב אליקום המכונה גוצלק וכך הוא בסדר הגט... והמגרש היה נקרא גיעטשליק וכן לשון מדינות אלו, ואפ"ה כתב גוצלק לפי שעיקר הכנוי הוא גוץ וממנו נתפשט גוצלק או געטשליק לכן כתב כן..."
(סדר הגט של דרכי משה, כתיבת שמות אות ל').

46. שם, עמ' 12, מעיר סץ שנראה כי כה"י נכתב עבור ר' שלום שכנא.

הגהותיו בש"ס

ר' שלום שכנא הגיה בש"ס שלמד בו נוסח הגמרא ודברי רש"י ובעלי התוספות. מסכת סוכה שנדפסה בשנת שכ"ח בלובלין נמצא רשום בשערה — כך מציין ר' רפאל נתן נטע רבינוביץ "במאמר על הדפסת התלמוד" (מהדורת א.מ. הברמן, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' ס"א) — "הוגה אות באות מכתיבת ידו של הגאון מוהר"ר שלום ז"ל". רבינוביץ משער כי גם מסכת עירובין, שנדפסה באותה שנה בלובלין ועליה השיג הרש"ל בחריפות, הוגהה מכתיבת ידו של ר' שלום שכנא, אם כי הדבר לא צויין בשער. בשנים שס"ב — שס"ה נדפס תלמוד שלם בקראקא על ידי המדפיס ר' יצחק מפרוסטיץ. על השער של מסכת ברכות, נדפסה בשנת שס"ב, נמצא כתוב: "שהוגהו מכתיבת יד הגאון מאור הגולה רבנו שכנא ז"ל והאשירי הוגה מתוך ספר האשירי של מהר"ר ר' משה איסרלס ז"ל ממש מכתיבת ידו" (רבינוביץ, בספר הנ"ל, עמ' פ"ב).

ר' מיכל ר' יוזפס, מי שהיה דיין בקראקא — נפטר בשנת תכ"א — כותב בביאורו לסדר הגט ("ברכת המים", ירושלים תשמ"ג, עמ' רמ"ד — רמ"ה) כי ראה גמ' נדה בה נדפסה בסופה כי היא הוגהה "מן הגמ' של הגאון מהר"ר שכנא ז"ל".

על הגהות הגאונים שנדפסו בראש מסכת בבא קמא, דפוס פרנקפורט דמיין ת"פ, רשום: חילופי גירסאות והגהות מהרש"ל ומהרש"א ומהר"ם וממה שנמצא בחידושי א"ז מהר"ן שפירא ומהגליון א"א הה"ג מוהרר"ש זצ"ל.

בתוך דבריו של רבי נתן שפירא, באותו עמוד, מובאות עשר הגהות בגמרא, רש"י ותוספות משל ר' שלום שכנא.

הגהותיהם של הגאונים הנ"ל מובאות במקובץ גם בכמה דפוסים מאוחרים יותר. לאחר מכן עד ימינו אנו, צוינו רוב־רובן, ובתוכן שבע מן עשר הגהותיו של ר' שלום שכנא המובאות על ידי רבי נתן שפירא בצדי עמודי הגמרא אליהן הן מתיחסות. וכך הוא גם בגמרות שלנו. עיין דף ו, ב; לו, א; מט, ב; נו, ב; סד, ב; סד, א⁴⁷.

בשנת תרס"ט נדפס בפטריקוב ספר "בית פנחס", חידושים למסכות יבמות ומכות לר' פנחס הלוי איש הורוויץ, גיסו של הרמ"א⁴⁸. בחידושיו למסכת יבמות מביא המחבר כמה וכמה הגהות בגוף הגמרא, ברש"י ובתוספות שמציין בגמרת יבמות של הגאון ר' שלום שכנא. ההגהות מתייחסות לדפים האלה: כג, ב; ועוד שם; כד, א; ועוד שם; כח, ב; נא, ב; פ, ב; פה, א; פו, א. ועיין שם דף יז, ב: "גם מהר"ר שבט ז"ל מחק כאן...", ואפשר שצ"ל מהר"ר שכנא. ועיין עוד שם קא, ב.

סיפורים ושימועות

"וגם שמעתי דכשלמד הגאון הנזכר [מוהר"ר שכנא] בהגדה דפ' חלק [סנהדרין צח, ב] שנחלקו שם בשמו של המשיח וכל אחד מביא סמך מן המקרא אמר הגאון אילו הייתי שם הייתי אומר שכנו שמו שנאמר לשכנו תדרשו וגו' [דברים יב, ה]⁴⁹."

("ברכת המים" לר' מיכל ר' יוזפס, ירושלים תשמ"ג, עמ' רמה).

"שמעתי בשם הגאון המפורסם והחסיד מהור"ר שכנא מנוחתו כבוד, שדרש בק"ק

47. עיין מאמרי "הגהותיו בש"ס של ר' שלום שכנא מלובלין", "ארשת" ו', מוסד הרב קוק תשמ"א.

48. למדתי על ספר זה ממחקרו של ח.ו. דימיטרובסקי הנ"ל עמ' קכ"ו.

49. ראה במאמרי הנ"ל "הגהותיו בש"ס של ר' שלום שכנא מלובלין", הערה 4 ושם צריך לקרות: עיין בשו"ת הרמ"א סימן כ"ה שימושו של ר' ישראל בפסוק "לשכנו תדרשו" לגבי אביו.

לובלין ובתוך הדרוש שאל מפני מה היה במדינת פולין אנשי חיל רק ששה אלפים ועכשו יש יותר משלושים אלף, והגיד הוא כי בשנים קדמונים נהוג היה ביד אנשי מלחמה כלי זיין הגדולין שקורין בל"א ביקסין ולא כל אחד היה יכול ליטול כלי זיין גדול כזה משא"כ עכשו הנהגה שלוקחים רק כלי זיין הקטנים שקורין פישטול זה יכול ליטול כל אחד. כך הלא אנו מגיחי קרבא דלעילא הקול קול יעקב והידים ידי עשו, מקדמת דנא היו מורה הוראות מעוטים היו ומי שבא לכלל זה היה מהמפורסמים, הטעם כי היה צריך ללמוד שיטת התלמוד וארבעה טורים, תשובות ושאר מעלות, ואז היו בני עליה מועטים, משא"כ כהיום שהתחילו ללמוד רק הש"ע האחרונים בכל פעם ופעם מקצירין תורתנו הקדושה ופוסקין כרבי מאיר דחייש למעוטי, ומכח זה נתבטל תורתנו הקדושה ונתרבו מורה הוראות. כך היו הדברים שיצאו מפי קדוש הנ"ל".

(מובא בהקדמה לס' "אור ישראל" לר' ישראל בהר"ר אהרן יפה, פונקפורט דאדר, תס"ב. מצוטט על ידי מתת'י שטראשן בהערותיו ב"קריה נאמנה" לרש"י פין, עמ' 297. מצוטט גם ב"מליצי אש" לר' אברהם שטרן, ערך "רבנו שלום שכנא — א' כסלו").

אם נקבל את הדברים הנ"ל משמו של ר' שלום שכנא, לא באותה לשון ממש נקבל אותם, כי בחייו של ר' שלום שכנא טרם יצא ה"שולחן ערוך".

גולדא בתו של ר' שלום שכנא ורעייתו של הרמ"א, מתה בדמי ימיה⁵⁰. הרמ"א קשר עליה מספר. קרא את הפסוק "פקדו נא את הארורה הזאת וקברוה כי בת מלך היא". רעד עבר בקהל הנאספים. "אפרש את דברי", אמר הרמ"א "כאשר נתקללה האדמה בעבור אדם הראשון פייס אותה הקב"ה ואמר לה שבני מלכים ובנות מלכים ייקברו בה. פקדו את האדמה, הנקראת ארורה, כמו שנאמר "ארורה האדמה בעבורך", ובהצביעו על המת המוטל לפניך, המשיך: "וקברוה, קברו אותה, כי בת מלך היא, בת אדם גדול, מלכי רבנן". מספרים כי לאחר מותה של אשתו ביקש הרמ"א את חותנו שיתן לו את בתו השניה לאשה. סירב ר' שלום שכנא. "ההספד שהספדת את רעיתך הוא המעכב". שאל אותו הרמ"א: "כלום לא הספדתי אותה כראוי?" ענה ר' שלום שכנא: "ההספד היה יפה. יפה מדי. בן אדם שהיה בכוחו להמציא בשעה שמתו מוטל לפניו דרוש חריף כזה — מעיד על עצמו כי האבל והצער על הפטירה לא נגעו בפנימיות נפשו. לא, לא אתן לך את בתי השנייה לאשה".

(ההספד מובא כבר בקונטרס "ירח האיתנים" — בפרשת כי תצא — לר' אברהם מבוהסלב, שנדפס עם הספר "איתן האזרחי" לר' אברהם כהן רפפורט. ועיין בספר "מעלת היוחסין" לר' א.ז. מרגליות עמ' ה: "מאמר שיחת חולין של תלמידי חכמים" לר' צבי שלעז מהדורה מצולמת, ניו-יורק 1955, עמ' 55 — 56; י. קרפל "דער רמ"א און דער בישאף", פשמישל 1924, עמ' 9 — 10; מ. ליפסון "מדור דור", כרך ג, מס. 1881).

50. היא נולדה בזמן קצר לאחר מות אמו של ר' שלום שכנא ונקראה על שמה. כבת עשרים היתה במותה. עיין נוסח מצבתה ב"לוחות זכרון" לח.ד. פרידברג, עמ' 47.